

Кижини тоолаганынан ужун декларациязы

1948 чылда улуҕ кырлаш айдынъ 10 кененде Генеральный Ассамблей, 217 А(III) кижини тоолаганының ужун декларациязын ал-кел, резолюцияба аны угъустылар.

ПРЕАМБУЛАЗЫ

Парчын кижини тенъ тоолабазабыс, пош, шын, абыр чадыйыбыс пар полбас теп, кѳрѳп;
Кижилерди кыстап-кел тоолабанчыабыста, улуз кан тѳгелѳп, кижиди сазыжы кырыл турча теп, кѳрѳп;

Наа чадыйыбыс, ол парчын кижиди айдарын айдар, сананзанын ажар чадыйы, анаһ аара кижиди корукпан, керексинмен чѳрѳр чадыйы ползын теп, кѳрѳп;

Кижилерди улуз тоолап, ыларза чозак полушсын теп, кыстазан кижилер кыстапчызан кижилердеһ тозра турбазыннар, ѳдерешпезиннер теп, кѳрѳп;

Ак чарыкта чатчызан чон-калыктар, ѳзере тартышпан, арзыштаныш полып, чатсыннар теп, кѳрѳп;

Пириктеген калыктары парчын кижиге улуз тоолазанынза, парчын кижиниһ чадыйыныһ кыймадынза, эр кижиде тижиди кижиниһ тенъ полчызанынза петчадып, позуныһ Уставка аны пастырып, кижиди аразындазы чадыйы чакшаарак пол-парзын теп, саназанмыска кѳрѳп;

Пириктеген калыктардыһ кааннары парчын кижиге улуз тоолазаныныһ керегин, чадыйыбыс пош поларыныһ керегин, кожа катыш-келип иштерге сѳс пергенин кѳрѳп;

Парчын кижиге улуз тоолазаны, парчын кижиниһ пош чатчызаны кайда да, кемге да тыһ керек, анаһ аара пис по айткан сѳстерибистеһ шыкпасака тыһ керек ползанын кѳрѳп;

Генеральный Ассамблей

парчын кижиге улуз тоолазанынаһ, пош чадыйынаһ ужун по Текши декларациязын узуза чарлапча; парчын каан, калык, кижиди по текши декларацияда пасканын иштезиннер теп, катка ѳргенип, кижилер аразында чѳрѳп, парчын кижиге улуз тооланзаныныһ, пош чадыйыбыстыһ керегинге полушсыннар, улуз пайрамнарда, пашка калыктарба, эзе, пириктеген калыктарба ылардыһ туһма калыктарба чыылыжып, парчын кижиге улуз тоолазанын, парчын кижиди пош чатканын чаздаттырып, иштеттирип этча.

Статьязы 1

Парчын кижиди, по чарыкка тузчадып, теһ, пош тузча. Кижилер сазыштыз, актыз тузчалар, кижилерге пашка кижилербе арзыштаныштарза керек.

Статьязы 2

Парчын кижиди пашка кижилербе, ылар кайдыз да чон-калыктанъ шыкканынза, тижиди ба, эр кижиди ба ползанынза, кайдыз да тилбе чоокташканынза, кайдыз да партиядаһ шызара

сананзанынза, пай ба, чок кижн ба ползанынза пирда крбен, теҥ улуз толазан ползын, пашка кижилербе теҥ пош чатсын.

Статьязы 3

Парчын кижн пош чатсын, аны кем да тегбезин.

Статьязы 4

Пирда кижн кул полбазын, кайдыз да кижини кул эдерге, кул эдип садырза чарабас.

Статьязы 5

Пирда кижн пашка кижиге шаптырбазын, кыстаттырбазын, мозаттырбазын, кайде да чабал эттирбезин.

Статьязы 6

Парчын кижн, ол кайда да чадып, пашка кижилерге улуз толаттырзын.

Статьязы 7

Парчын кижн, ол кайдыз да чозактыз, тиллиз полза, по декларацияза крре, чозак аны пашка кижилербе теҥ крр-турзын.

Статьязы 8

Парчын кижн, аны улуз тоолабанчызаннарында, чарзыза кирзин, ааҥ керегин чарзычы маттап крреп, оҥ этсин.

Статьязы 9

Пирда кижн ээде ле туттырзан полбазын, ноо-ноо чердеҥ шызара серелбезин.

Статьязы 10

Парчын кижн, аны чарзыза тежергеннеринде, ажылдыра, шын чарзы чарзылазын.

Статьязы 11

1. Парчын кижн, ол кыйал эткен теп найназаннарында, ааҥ кыйалы эткенин оҥ чарзычы кат шызарбанче, ол кыйалы чок кижн теп адалзын.

2. Ноо да кижн, тем-тем алында кыйал эдип, наа ла шыккан чозакка крре, чарзыза тежербезин. Тербеде одурып, шызып, ам, наа ла шыккан чозакка крре, ползанынаҥ кадызаарак этпезиннер.

Статьязы 12

Ноо да кижиниң сазыжын сананзанынза, семьязы чатчаһ эминге, ааһ паскан катка, ааһ тқлдиһ азынза кем да кирбезин, арлашпазын.

Статьязы 13

1. Парчын кижии кайаза чқрерге саназа, анда чқрзин, кайда чадарза саназа, анда чатсын, кайдыз да каан черинде.
2. Парчын кижии позунуһ черинеһ кайаза саназа, аза парзын, айланар полза, позунуһ черинге айланзын.

Статьязы 14

1. Парчын кижии, аны черинеһ шызара сөргеннеринде, кайаза да тезерге саназа, тессин.
2. Кижии тезе қдөрзе-оорлаза, пириктеген калык организацияныһ чозактарынза кқре, аза полужарза чарабас.

Статьязы 15

1. Парчын кижии гражданстволыз ползын.
2. Кемге да ааһ гражданствозын ээде ле алыб-аларза чарабас.

Статьязы 16

1. Эр кижии тижии кижиибе, эр шенинге четкеннеринде, ноо да небеге, шырайынза, кудайза пөткенинге, чон-калызынза кқрбен, алышсыннар.
2. Қзере ле сананыш-келип, алышсыннар.
3. Семья, ол калыктыһ пқлеге. Анаһ аара калык аза полушсын.

Статьязы 17

1. Парчын кижии чазыска да, кемме да пирге да полза, эм-мал тутсын.
2. Кемнеһ да туткан эм-малы пашка кижиибе ээде ле алдырбазын.

Статьязы 18

Парчын кижии ноода ужун саназа, анаһ ужун саназын, кайдыз да кудайза пөдерге саназа, аза пөтсин, чазыска да, кемме пирге, кожа да, кижилердиһ кқзенче да, кижиге кқрдербен да позунуһ чозазын тутсын.

Статьязы 19

Парчын кижии ноо ла санарза саназа, аны саназын, ноо ла айдарза саназа, аны айтсын, ноо ла тилерге, табарза саназа, аны тапсын, кем да аны кайдыз черде да токтатпазын.

Статьязы 20

1. Парчын кижии абыр чыылыжарза саназа, абыр чыылышсын.
2. Кемни да көшпө чыылышка киридерге чарабас.

Статьязы 21

1. Парчын кижии каан-төрези керегинге арлажарза саназа, позу да, позунун кижини ызып, арлашсын.
2. Парчын кижии, позунун черинде каан-төрези керегинге кирерге саназа, пашка кижилербетин кирзин.
3. Каан-төрези калыктын саназанын укчалар, ол калызы каан-төрезинге тутча, калыктын саназаны пош узулзын.

Статьязы 22

Парчын кижии, калык аразында чөреуп, чакшы чадарза, катчы поларза, пай поларза керек небелерин алзын.

Статьязы 23

1. Парчын кижии кайда иштерге саназа, анда иштезин, чакшы черде иштезин, иш чок калбазын.
2. Парчын кижии, пирда кыстатпан, иштеп тең өлөш алзын.
3. Парчын иштепчизан кижии, позу, ааң семьязы чакшы пай чадарза, чедер акча алзын.
4. Парчын кижии позунун керегинен ужун профсоюз педерзин, пашка профсоюзстарынза кирзин.

Статьязы 24

Парчын кижии тынанарза керек полза, тынанзын, ойун ойнарза саназа, ойназын, ужы-пажы чок тем иштебезин, отпусктыз ползын.

Статьязы 25

1. Парчын кижии аза керек чиижин чиизин, керек кебин кессин, керек эминде чатсын, казыктыз поларза, пашка да керек небени алзын, иш чок пол-парза, каар-парза, палызлыз, азрыз пол-парза, пашка да шедиктерге кир-парза, чедер акчалыз ползын,
2. Корсактыз эпчи, кичиз пала матап полуштыз ползыннар. Сураc паллар аба-ичелиз палларба тең ползыннар.

Статьязы 26

1. Парчын кижии катка өргензин. Акча төлебен катка школда өргензин. Төрт класка төртчө парчын пала өргензин. Техникалыз, профессиялыз школларда өргенерге саназалар, өргензиннер. Институтка өргенерге саназалар, сазыш четсе, өргензиннер.

2. Катка өргенип, кижилер позуныһ куттарын ажып кәрзиннер, пашка кижилерди тоолазыннар, религияларынза, чон-калыктарынза кәрбен, тоолазыннар, пириктеген калыктардыһ организациязыныһ керегин эдип, абыр-казык эдип чатсыннар.
3. Аба-ичелери позуныһ кичиз палларынза катка өргенер черин кайда саназалар, анда таб-алзыннар.

Статьязы 27

1. Парчын кижичелер керегинге кирерге саназа, кирзин, пилим керегинге кирерге саназа, кирзин, иштеген пайын алзын.
2. Кем да, пилим небени, кер сәс, чоозаш пас-салза, ааһ иштегенин улуз тоолазыннар, аскайлабазыннар.

Статьязы 28

Парчын кижичелер, кижилер араларында, по декларацияда паскан небелерге кәре, улуз тоолаттырзын, аскайлатпазын.

Статьязы 29

1. Парчын кижиниһ ааһ позуныһ чон-калызынаһ алында қдөш пар; ол қдушти чон-калызынза тқлеп, кижичелердиһ кудын ажылып, ырызын-ележин алча.
2. Парчын кижини, ол пош, теһ полчызанда, аны чозак ла токтатча; ол чозак пашка кижилердиһ пожын, теһ полчызанын тоолапчызан чозазы.
3. Парчын кижиниһ пожы, теһи пириктеген калыктар организациязыныһ керегинеһ тозра полбазын.

Статьязы 30

По декларацияда паскан небелери пир ле каан черин, пир чон-калыктыһ керегин тутчаһ небелери эбес; кемге да, по декларацияда паскан небелерин чок эдерге чарабас; по декларацияда паскан небелери, кижилерге полуш-келип, пистиһ чакшы чадыйыбыс педерзиннер.

Авторы перевода

Кандидат филологических наук, член Союза писателей России, с.н. сотрудник Института филологии СО РАН **Л.Н. Арбачакова**, Кандидат филологических наук, член Союза писателей России, доцент кафедры шорского языка и литературы **Г.В. Косточаков**.